

СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА УПРАВЛІННЯ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

THE ESSENCE OF ECONOMIC EFFICIENCY AS AN OBJECT OF MANAGEMENT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті встановлено, що у ринковому середовищі проблема підвищення ефективності галузей агропромислового комплексу стає первинною, оскільки результативність господарської діяльності багато в чому визначає темпи розширеного відтворення і рівень задоволення потреб суспільства у продовольстві та сільськогосподарській сировині. Розроблення питань підвищення ефективності виробництва у цих умовах залишається однією з актуальних проблем сучасної економічної науки, а об'єктивна необхідність підвищення ефективності виробництва зумовлена значенням галузі. Узагальнюючи наявні підходи до розуміння сутності ефективності, нами встановлено, що окремими науковцями вона пов'язується із результативністю. Вважаємо, що у ринкових умовах діяльність товаровиробників в аграрному секторі має бути спрямована, насамперед, на одержання прибутку через виробництво і реалізацію споживчих вартостей, які задовольняють своїми властивостями певні потреби людей або кожного індивідуума. При цьому споживча вартість, матеріалізована в ефекті, може бути отримана і поза сферою виробничої діяльності (дар природи та ін.). До корисних ефектів можна віднести і заощаджений час, який сприятиме одержанню додаткових споживчих вартостей.

Ключові слова: критерії, оцінка, економічна ефективність, сільськогосподарське підприємство, управління.

В статье установлено, что в рыночной среде проблема повышения эффективности отраслей агропромышленного комплекса становится первичной, так как результативность хозяйственной деятельности во многом определяет темпы расширенного воспроизводства и уровень удовлетворения потребностей общества в продовольствии и сельскохозяйственном сырье. Разработка вопросов повышения эффективности производства в этих условиях остается одной из актуальных проблем современной экономической науки, а объективная необходимость повышения эффективности производства обусловлена значением отрасли. Обобщая существующие подходы к понятию сущности эффективности, нами

установлено, что отдельными учеными она связывается с результативностью. Считаем, что в рыночных условиях деятельность товаропроизводителей в аграрном секторе должна быть направлена, прежде всего, на получение прибыли через производство и реализацию потребительских стоимостей, которые удовлетворяют своими свойствами определенные потребности людей или каждого индивидуума. При этом потребительская стоимость, материализованная в эффекте, может быть получена и вне сферы производственной деятельности (дар природы и др.). К полезным эффектам можно отнести и сэкономленное время, которое будет способствовать получению дополнительных потребительских ценностей.

Ключевые слова: критерии, оценка, экономическая эффективность, сельскохозяйственное предприятие, управление.

The article finds that in the market environment, the problem of increasing the efficiency of the branches of the agro-industrial complex becomes primary, since the effectiveness of economic activity largely determines the pace of expanded reproduction and the level of satisfaction of the needs of society in food and agricultural raw materials. Therefore, the development of issues of increasing the efficiency of production in these conditions remains one of the pressing problems of modern economic science, and the objective need to increase the efficiency of production is due to the value of the industry. Summarizing existing approaches to understanding the essence of effectiveness, we found that it is associated with the effectiveness of individual scientists. We believe that, in market conditions, the activity of commodity producers in the agrarian sector should be directed, first of all, to profit through the production and sale of consumer values that satisfy their properties to meet the specific needs of people or individuals. At the same time, the consumer value, materialized in effect, can also be obtained outside the sphere of production activity (gift of nature, etc.). The beneficial effects can be attributed to the time saved, which will contribute to obtaining additional consumer value.

Key words: criteria, evaluation, economic efficiency, agricultural enterprise, management.

УДК 330.131.5:658

Свиносу І.В.

д.е.н., професор кафедри обліку і оподаткування

Білоцерківський національний аграрний університет

Гура А.М.

к.е.н., доцент

Білоцерківський національний аграрний університет

Постановка проблеми. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є одним з актуальних питань, успішне вирішення якого відкриває подальші можливості для розширеного відтворення галузі. В умовах формування ринкових відносин в агропромислового комплексі проблема підвищення ефективності набуває надзвичайної важливості, оскільки результативність господарської діяльності великою мірою визначає темпи розширеного відтворення і рівень задоволення потреб суспільства в продуктах харчування

та сільськогосподарській сировині, тому розроблення підходів до підвищення ефективності виробництва стає однією з актуальних проблем економічної науки та практики.

Розвиток продуктивних сил у системі виробничих відносин і результативність суспільного виробництва характеризуються сукупністю економічних категорій. Однією з основних, важливих і багатогранних є категорія економічної ефективності. Вона дає змогу досліджувати суспільне виробництво в різних аспектах, із позицій кількісних та якіс-

них боків результативності використання чинників, із погляду якості й корисності продукту для споживача і рівня розвитку економічних відносин між суб'єктами господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поглиблену увагу дослідженням проблеми ефективності приділяли зарубіжні автори: Дж. Долан, Дж.К. Ерроу, К.Р. Макконнелл, У. Петті, Дж. Сакс, П.А. Самюельсон, А. Сміт, а також вітчизняні науковці, серед яких: В. Андрійчук, П. Березівський, О. Варченко, В. Галушко, В. Збарський, С. Кваша, М. Кісіль, Д. Крисанов, А. Даниленко, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Трегобчук, О. Шпичак та ін. Незважаючи на його теоретичну опрацьованість та набутий досвід діяльності підприємств галузі, предмет дослідження залишається недостатньо вивченим унаслідок мінливості ринкових умов господарювання та недостатньої реалізації внутрішніх резервів товаровиробників щодо ефективного виробництва продукції.

Постановка завдання. Метою дослідження є розроблення теоретичних, методологічних положень щодо сутності економічної ефективності як об'єкта управління в сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Деякі дослідники висловлюють думку, що в аграрному секторі (особливо в галузі рослинництва) резерви екстенсивного методу в умовах планової економіки були обмежені [1]. Водночас унаслідок заорганізованої та в окремих випадках необґрунтовано проведених аграрних перетворень нині значні масиви земель (насамперед отриманих як земельний пай) раціонально не використовуються. Зрозуміло, що повернення їх в обіг вимагатиме певних витрат, у тому числі фінансових.

Роль сільськогосподарських угідь як предмета праці визначає відтворювальні функції землекористувачів у процесі виробництва і зумовлює відповідні завдання на національному та регіональному рівнях. Сучасна програма дій в аграрній сфері та наукові рекомендації щодо використання сільгоспугідь орієнтують землекористувачів на використання їх для виробництва продовольства і сільськогосподарської сировини, не передбачаючи при цьому відповідальності суспільства за їх відтворення [2, с. 160].

Ефективність сільськогосподарського використання землі визначається без урахування відтворювальної ролі землекористувачів, оскільки галузева методика орієнтована лише на оцінку споживчих функцій землекористувачів. Методичне положення про подвійний характер землі може стати основою для вирішення організаційних та економічних питань під час розроблення нових підходів до визначення економічної й екологічної ефективності використання орних земель. Опрацювання методики оцінки відтворювальних

і споживчих функцій сільськогосподарських землекористувачів пов'язане зі складнощами інформаційного забезпечення, недосконалістю земельних відносин. Під час удосконалення функцій сільських землекористувачів слід урахувати подвійність земельних відносин на всіх рівнях управління ефективним використанням земельних ресурсів [3, с. 112].

Очікувані результати від упровадження ринкового механізму господарювання характеризуються новими внутрішньогосподарськими економічними відносинами в сільськогосподарських підприємствах, а саме: господарства створюють підрозділи ринкового типу, спроможні організувати виробництво на рівні сучасних вимог ринкової економіки; економічна самостійність підрозділів сільськогосподарського підприємства активізуватиме ініціативу колективів щодо поліпшення виробничих та економічних показників господарювання; економічні відносини повинні забезпечити беззбиткову діяльність кожному працюючому сільськогосподарському підприємству.

Очікуваний ефект від перетворення нинішніх сільськогосподарських, здебільшого збиткових, підприємств полягає у тому, що відбуватиметься концентрація капіталу, здатна підвищити рівень виробництва продукції та продуктивності праці, знизити собівартість продукції, забезпечити необхідний рівень рентабельності для ведення розширеного відтворення.

Важливим є також визначення системи цілей і завдань виробничої діяльності. Мету виробничої діяльності можна розглянути як бажаний кінцевий результат, якого прагне досягти сільськогосподарське підприємство в особі його власників і працівників.

Численність законодавчо визначених форм власності в економічній системі нашої країни породжує різноманіття суб'єктів господарювання, що орієнтуються на задоволення своїх потреб. Найчастіше це не лише власники підприємства, що розраховують на максимально високий прибуток від вкладеного капіталу, не лише менеджери різного рівня, а й працівники інших категорій, що виконують роботи тимчасово або за договором, прагнуть одержати високу оплату за свою працю і мати соціальну захищеність.

Слід назвати й інші вимоги, задоволення яких підвищить комерційний результат підприємства, а саме: тиск споживачів, що полягає у прагненні купувати продукцію дедалі більш високої якості й, можливо, за нижчими цінами; інтереси продавців (посередників під час продажу продукції, виконаних робіт або послуг), що орієнтуються на одержання максимального посередницького прибутку (маржі); вимога суспільства щодо збереження довкілля та забезпечення безпеки життєдіяльності [4, с. 42].

Додатковими цілями щодо основної мети виробництва (одержання максимально можливого фінансового результату) можуть бути такі: нарощування обсягів галузевого виробництва продукції; забезпечення високого рівня виробництва із застосуванням ресурсозберігаючих технологій і досягнень науково-технічного прогресу; маневреність і мобільність діяльності залежно від ситуації на ринку; гнучка цінова політика підприємства; раціональне й ефективне використання усіх ресурсів виробництва для зниження витрат на продукцію; створення передумов і можливостей участі працівників в управлінні виробництвом, оперативне вирішення трудових конфліктів усередині підприємства; забезпечення оптимальних умов праці й соціального розвитку задіяних у виробництві; екологічність усіх видів виробничо-господарської діяльності [5, с. 119].

Розглядаючи систему цілей сільськогосподарських підприємств у нинішніх умовах виробничої діяльності, важливо підкреслити, що їх можна групувати як за масштабом завдань, що виконуються у процесі їх здійснення, так і за об'єктами, які ці цілі охоплюють. Водночас слід зазначити, що перелік установлених підприємством цілей своєї виробничої діяльності залежить від впливу безлічі чинників, що характеризують внутрішнє і зовнішнє середовище та ринкову ситуацію. Серед них необхідно виділити: обсяги попиту на вироблену продукцію, виконані роботи і послуги; кількість кваліфікованих працівників і управлінських кадрів; наміри, сильні та слабкі сторони конкурентів; наявність ринкової й іншої інфраструктури для обслуговування підприємства.

Погоджуючись з авторами, які розглядають відповідні цілі підприємства щодо одержання максимального прибутку, важливо підкреслити їх належність до двох укрупнених груп з урахуванням сучасного стану розвитку сільського господарства, реалізація яких у той чи інший часовий період сприяє забезпеченню стабільності або економічного росту, – це цілі стабілізації та розвитку [6, с. 7].

Зазначимо, що стабілізаційні цілі передбачають збереження певного стану виробничої системи сільськогосподарського підприємства, досягнутого рівня виробництва і продажу продукції, використання ресурсів. Водночас цілі розвитку спрямовані на досягнення нових, більш оптимальних завдань, які призведуть до стійкого фінансового забезпечення, підвищення рівня платоспроможності підприємства і досягнення максимально позитивного фінансового результату, тобто одержання максимального прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції. Принципово важливим є те, щоб вищезгадані цілі були враховані під час розроблення і реалізації стратегічних планів розвитку галузей підприємства.

Вплив їх може бути таким, що в різні часові проміжки цілі діяльності будуть змінюватися або змінюватиметься пріоритетність цих цілей. Це залежить від складників внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства. Наприклад, основною стратегічною метою підприємства на певному етапі може бути не одержання максимального прибутку, а вихід на ринок. У цьому разі одержання максимального прибутку відсувається на другий план, але в найближчій перспективі, за досягнення певної частки ринку, підприємство може відшкодувати недоотриманий прибуток, реалізуючи свою основну довгострокову мету.

Проте визначення цілей виробництва не дає змоги відразу перейти до формування програми розвитку і функціонування виробництва на короткостроковий період. Для цього необхідно здійснити кілька етапів у діяльності підприємства. Насамперед – визначити шляхи досягнення накреслених короткострокових цілей. Цей етап передбачає розгляд можливих варіантів досягнення поставлених цілей, щоб вибрати з них найбільш ефективний. Це можливо в результаті вибору пріоритетних цілей, які, своєю чергою, мають бути погоджені, не суперечити основній меті – максимізації прибутку від виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції.

У ринковому середовищі проблема підвищення ефективності галузей агропромислового комплексу стає первинною, оскільки результативність господарської діяльності багато в чому визначає темпи розширеного відтворення і рівень задоволення потреб суспільства у продовольстві та сільськогосподарській сировині. Розроблення питань підвищення ефективності виробництва у цих умовах залишається однією з актуальних проблем сучасної економічної науки, а об'єктивна необхідність підвищення ефективності виробництва винограду зумовлена значенням галузі.

Вихідні передумови для з'ясування сутності економічної ефективності виробництва висвітлені у працях К. Маркса, Ф. Енгельса, В.І. Леніна. У «Капіталі» К. Маркс характеризував ефективність капіталістичного способу виробництва: «Постійна мета капіталістичного виробництва полягає у тому, щоб за мінімуму авансованого капіталу виробити максимум додаткової вартості або додаткового продукту; і в тій мірі, в якій цей результат досягається не надмірною працею робітників, це є такою тенденцією капіталу, яка виражається у прагненні виробляти даний продукт із можливо меншими витратами сил і засобів, тобто таку економічну тенденцію капіталу, яка навчає людство економічно витрачати свої сили і досягати виробничої мети з найменшими витратами засобів» [7, с. 324].

Класик зазначав, що виробництво ефективне, якщо «...за мінімуму авансованого капіталу виро-

бляється максимум доданої вартості...». І далі ефективність означає «...виробляти даний продукт із можливо нижчими витратами сил і засобів» [8, с. 129]. К. Маркс пов'язував економічну ефективність із законом заощадження робочого часу.

У роботі «Анти-Дюрінг» Ф. Енгельс розвиває думку про сутність економічної ефективності в новій економічній формації: «...суспільство повинне буде знати, скільки праці потрібно для виробництва кожного предмета споживання. Воно повинне буде погодити свій виробничий план із засобами виробництва, до яких, зокрема, належить також і робоча сила. Цей план визначатиметься у кінцевому підсумку зважуванням і зіставленням корисних ефектів різних предметів споживання один з одним та з необхідними для їх виробництва обсягами праці» [9, с. 201]. Це визначення Ф. Енгельса можна вважати класичним відображенням сутності категорії «ефективність виробництва», воно покладено в основу загальноновизнаного трактування цієї економічної категорії.

Очевидний зв'язок ефективності із законом заощадження часу, який К. Маркс сформулював так: «...економія часу, так само як і планомірний розподіл робочого часу за різними галузями ... залишається першим економічним законом на основі колективного виробництва. Це стає законом навіть у набагато вищій мірі» [8, с. 110]. Закон заощадження часу як загальний економічний закон визначає можливість і необхідність систематичного зниження затрат суспільної праці на виробництво одиниці продукції.

Такими є теоретичні міркування К. Маркса і Ф. Енгельса щодо категорії економічної ефективності. Однак вони є справедливими лише щодо капіталістичного суспільства.

Незважаючи на важливість і цінність проведених досліджень, сутність ефективності суспільного виробництва неоднозначно тлумачиться різними авторами. Зазначимо, що з розвитком суспільства змінювалася система поглядів на сутність ефективності виробництва та роль цієї категорії для успішного функціонування ринкової економіки. З'явилися фундаментальні праці з питань ефективності виробництва, які стали теоретичною передумовою переходу до ринкових відносин. Перехід від планової економіки до ринкових відносин вимагав переоцінки сутності ефективності в нових економічних умовах вітчизняними економістами.

Велике значення мають дослідження з широкого кола проблем ефективності виробництва, уточнення сутності економічної ефективності як економічної категорії розширеного відтворення, виявлення критеріїв і визначення системи показників ефективності.

Численні наукові дослідження, присвячені проблемі ефективності сільськогосподарського

виробництва, також підкреслюють складність і неоднозначність цієї економічної категорії [10, с. 115]. Актуальність дослідження економічної ефективності в сільському господарстві полягає не лише в тому, щоб виявити чинники, що беруть участь у її формуванні, а й у тому, щоб визначити показники та критерії, обґрунтувати масштаби виміру цих показників.

Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції передбачає збільшення обсягів виробництва, оптимізацію структури продукції, поліпшення якості і зниження її ресурсоемності. Це зумовлює необхідність пошуку найбільш раціональних форм організації виробничих процесів, стимулювання підвищення їх ефективності. Розв'язання цієї проблеми охоплює велике коло найрізноманітніших питань, у тому числі й методичних, обґрунтування показників і критеріїв ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Економічна ефективність як складна економічна категорія характеризує один із найважливіших боків суспільного виробництва – його результативність і показує кінцевий корисний ефект від використання спожитих виробничих ресурсів галузі: трудових, земельних і матеріальних; рівень управління та організації виробництва; кількість, якість і результати реалізації продукції; можливості здійснення розширеного відтворення й економічного стимулювання працівників.

Узагальнивши сутність ефективності, необхідно обґрунтувати її специфічну форму, а також вести пошук конкретних форм її прояву, основною з яких є обсяг прибутку. Зазначимо, що нині не існує єдиної думки в питаннях визначення економічної ефективності, її аналізу і планування, відсутня єдина термінологія (стосовно як загальних показників, так і показників, які використовуються під час їх розрахунку), методики розрахунку одних і тих самих показників надто різняться. Звідси виникають розбіжності у визначенні економічної сутності ефективності виробництва, що може призвести до помилкових методичних узагальнень [11, с. 8]. Проте наявні розбіжності у визначенні сутності економічної ефективності, показників і критеріїв її оцінки свідчать про актуальність цієї проблеми в сучасних економічних умовах.

Як і в будь-якому матеріальному виробництві, процес відтворення у сільському господарстві здійснюється у процесі взаємодії основних виробничих ресурсів: основного та оборотного капіталу, землі, трудових ресурсів. Зіставлення кінцевого результату господарської діяльності сільськогосподарського підприємства із затратами живої й уречевленої праці на його досягнення характеризує ефективність сільськогосподарського виробництва. Кінцевий результат господарської діяльності характеризується різними вартісними

і натуральними показниками як прояв дії певних економічних чинників.

У працях багатьох науковців економічна ефективність розглядається на основі двох фундаментальних концепцій – трудової теорії вартості і теорії граничної корисності [12, с. 119]. У першій умовою ефективності є заощадження робочого часу, а результативним критерієм – продуктивність праці, у другій визначальними стають гранична корисність продукту для споживача і максимізація рівня задоволення потреб суспільства за обмежених ресурсів. Критерії економічної ефективності у вітчизняній науці радянського періоду господарювання були визначені згідно з трудовою теорією вартості. Для підприємств це зростання виробництва споживчих вартостей на основі підвищення продуктивності праці та раціонального використання ресурсів, а для суспільства – величини національного доходу за найменших затрат живої й уречевленої праці та обсяг національного доходу на душу населення.

Ефект розглядається як досягнутий результат у різних формах прояву від тих чи інших заходів, що здійснюються у сільськогосподарському виробництві, який виражається в обсязі валової, товарної і кінцевої продукції, валового доходу та прибутку. Зіставлення розміру ефекту до витрат виробничих ресурсів дає уяву про рівень ефективності виробництва [13, с. 201].

Ефективність – відносний ефект, результативність процесу, операції, проекту, що визначається як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили його отримання [14, с. 201].

Сутність ефективності характеризується співвідношенням кінцевого результату – ефекту до використання виробничих ресурсів [15, с. 301].

Економічний ефект може бути як додатною, так і від'ємною величиною, бути виробничим, у формі сільськогосподарської продукції та характеризувати доцільність проведення заходу, економічним – у сфері економії ресурсів, праці, одержання прибутку тощо, а також соціальним, що відображає стан умов праці й побуту працівників.

Поняття економічного ефекту має фундаментальне значення і відображає його визначальну роль у розвитку суспільства та досягненні його цілей. Під ефектом слід розуміти реальний абсолютний результат виробництва, ціннісне вираження продукту. Деякі дослідники доводять, що під ефектом економічної діяльності доцільно розглядати результат, який тією чи іншою мірою відповідає цілям, визначеним у сфері виробництва, розподілу, споживання, тобто в процесі відтворення у цілому [16, с. 30].

Ефективність відображає кінцевий корисний ефект від використання засобів виробництва і живої праці, тобто віддачу сукупних вкладень. Отже, під ефективністю розуміють відношення

ефекту до витрат. На думку І.М. Буздалова, «сутність ефективності полягає у досягненні сукупної економії живої і уречевленої праці під час виробництва необхідних суспільству споживчих вартостей. Будучи багатоплановою категорією, ефективність проявляється у різних аспектах, які тісно взаємодіють між собою, спільно характеризують не лише окремі сторони, а й усю сукупність економічних відносин» [17, с. 161]. Обґрунтовується думка, що термін «економічна ефективність виробництва» характеризує лише економічний результат діяльності, а «ефективність виробництва» – поняття більш ємне, яке охоплює й соціальний ефект від понесених витрат.

Дослідженням встановлено, що еволюція категорії ефективності пов'язується з продуктивними силами і виробничими відносинами суспільства, а критерій визначається змістом основного економічного закону. Ефективність, відповідно до основного економічного закону, відображає зв'язок між використанням чинників виробництва й одержаними результатами, загальну зацікавленість у найбільш економному використанні ресурсів у процесі розширеного суспільного відтворення для отримання найбільшої маси національного доходу і фонду відтворення робочої сили [18, с. 152].

Ефективність – це економічна категорія, яка відображає виробничі відносини з приводу економії живої й уречевленої праці та кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці [19, с. 201].

Із позиції суспільства виробництво вважається ефективним, якщо виробляється необхідна кількість продукції за мінімальних витрат ресурсів; із позиції аграрного підприємства – якщо забезпечується його розширене відтворення; із позиції особистих інтересів – якщо створюються умови для задоволення матеріальних і духовних потреб працівників підприємств.

Зазначимо, що поняття «ефективність виробництва» почали застосовувати в економічній науці наприкінці 20-х років минулого століття. У розвитку теорії ефективності зробили вагомий внесок такі учені, як К.Н. Кашин, П.А. Бебутов, Р.Л. Феддер, які провели порівняння варіантів капітальних витрат для пошуку оптимального. Саме ними висунуто один із фундаментальних принципів теорії порівняльної ефективності – порівняння варіантів [20, с. 309].

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи підходи до розуміння сутності ефективності, нами встановлено, що окремими науковцями вона пов'язується з результативністю. Вважаємо, що в умовах планової економіки з таким твердженням можна було б погодитися, але в ринковому середовищі необхідно розглядати поняття ефективності з урахуванням ринкового механізму. На нашу думку, ринкова еко-

номіка диктує товаровиробникові специфічні умови, за яких аграрні відносини будуються на принципах законів вартості, пропозиції, конкуренції та всебічному врахуванні інтересів, перш за все, покупця, який висуває вимоги до якості й кількості товару. Звідси, досягнення основної мети товаровиробника – одержання максимально можливого прибутку від діяльності тісно пов'язано передусім із забезпеченням достатнього рівня ефективності виробничої діяльності, що за ринкових відносин повинно забезпечувати розширене відтворення виробництва, переважно за рахунок самофінансування, власних накопичень підприємств і прибутку.

Вважаємо, що в ринкових умовах діяльність товаровиробників в аграрному секторі має бути спрямована, насамперед, на одержання прибутку через виробництво і реалізацію споживчих вартостей, які задовольняють своїми властивостями певні потреби людей або кожного індивідуума. При цьому споживча вартість, матеріалізована в ефекті, може бути отримана і поза сферою виробничої діяльності (дар природи та ін.). До корисних ефектів можна віднести і заощаджений час, який сприятиме одержанню додаткових споживчих вартостей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Федуняк І.О., Федуняк Т.В. Економічна ефективність виробництва валової продукції сільського господарства з врахуванням основних напрямів її переробки. *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_11_21.
 2. Охотнікова О.М., Джуринський О.В. Ефективність державного контролю за використанням та охороною земельних ресурсів як запорука підвищення рівня інвестиційної привабливості в Україні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2014. № 6. С. 156–164.
 3. Дзюбинська О.В., Дзюбинський А.В., Смаль М.В. *Управління та ефективність використання земельних ресурсів. Економічні науки*. Серія «Економіка та менеджмент». 2017. Вип. 14. С. 109–115.
 4. Славкова О.П., Соколов М.О. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та сталий розвиток сільських територій. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 5. С. 40–44.
 5. Фраєр О.В. Тенденції в рослинництві та сталий розвиток сільського господарства в Україні –
- можливості для гармонізації. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 117–125.
 6. Мельник Л.Л. Прибутковість сільськогосподарських підприємств як фактор забезпечення їхнього сталого соціально-економічного розвитку. *Агросвіт*. 2015. № 11. С. 5–11.
 7. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения ; пер. с нем. ; 2-е изд. Москва : Политиздат, 1961. Т. 24. 656 с.
 8. Маркс К., Энгельс Ф. Критика политической экономии: сочинение ; 2-е изд. Москва : Политиздат, 1968. Соч. 46. Ч. 1. С. 533.
 9. Энгельс Ф., Маркс К. Анти-Дюринг ; 2-е изд. Т. 20. 1873–1883. С. 484.
 10. Матвійчук О.Є. Прибутковість як інструмент забезпечення економічної стійкості сільськогосподарських підприємств. *Економіка та управління АПК*. 2014. № 1. С. 113–118.
 11. Речка К.М. Структура сектора сільськогосподарських підприємств та їх прибутковість. *Агросвіт*. 2013. № 23. С. 6–10.
 12. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз ; 2-е вид., без змін. Київ : КНЕУ, 2006. 292 с.
 13. Пархомець М.К. Організаційно-економічні основи розвитку молокопродуктового підкомплексу в ринкових умовах : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 346 с.
 14. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь ; 4-е изд., перераб. и доп. Москва : ИНФРА-М, 2005. 480 с.
 15. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств : підручник. Київ : ІЗМН, 1996. 512 с.
 16. Карасик О. М. Фінансовий леверидж, ризик і рентабельність сільськогосподарських підприємств України: теоретичний і практичний аспект. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. 2013. Вип. 181(5). С. 27–39.
 17. Буздалов И.Н. На тернистом пути научной «реабилитации» рыночной системы аграрных отношений. *Избранные труды*. Москва : ВИАПИ им. А.А. Никонова ; ЭРД, 2008. Т. 2. 384 с.
 18. Иванов В.А. Интенсификация сельскохозяйственного производства: проблемы повышения эффективности. Москва : Наука, 1990. 200 с.
 19. Економіка підприємства : навчальний посібник / Г.В. Черевко та ін. ; за ред. Г.В. Черевка. Львів : Апріорі, 2004. 384 с.
 20. Жигалин М.М. Проблемы формирования и экономического развития птицепродуктового подкомплекса (теория, методика, практика). Москва : Высшаяшколауправленияагропромышленногокомплекса и агробизнеса, 1998. 433 с.